

פרשת שמות

מחודש

פניני וחידושי אור החיים הק'

תחילת השעבוד היה רק לאחר מיתת כל הדור

וַיָּמָת יוֹסֵף וְכָל אָחָיו וְכָל הַדּוֹר הַהוּא: (א, ט). ואולי כי יכוין הכתוב לומר כי היו הדרגות בדבר, כי במיתת יוסף ירדו מגדולתם - שהיו מעולים יותר ממצריים, ונעשו שווים להם. ובמיתת האחים ירדו למטה ממדרגתם, שהיו בעיניהם נבזים, אבל לא היו משתעבדים בהם. ובמיתת כל הדור התחילו להשתעבד - באמצעות קנאתם אשר ראו הפלגת ריבויים של ישראל, שנתמלאת ארץ מצרים בהם:

עם ישראל מובדלים מכל האומות

הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם מְאֹד: (א, ט). עוד ירצה באומרו הנה עם וגו' על זה הדרך, כי עם זה משונה מכל העמים, כי שאר העמים יתערבו ביניהם, ואין לך עם שאין בו תערובות גדול מכמה עמים, אשר לא כן עם ישראל. והוא אומרו הנה עם כולו בני ישראל, ואין זר אתם. ואומרו רב ועצום, פירוש כי באמצעות היותם עם אחד ומיוחד, הגם שהיו מעטים בערך שאר האומות, יחשבו לרבים ועצומים מהם, לצד שהם כל אחד נותן נפשו על אחיו, וזה ידוע ליודעי ערך מלחמה:

כל האומות מתכבדים ומתפארים בעם ישראל

הִנֵּה עַם בְּנֵי יִשְׂרָאֵל רַב וְעָצוּם וְגו' (א, ט). עוד ירצה, כי הלא תמצא כי כל המלכים וגדולי העמים יתחכמו לפאר מלכותם בעם מכובד, ומה גם בעם ישראל כי שם ומעלה מיוחדת לו, ואין לך אומה ששלטה בישראל שלא היתה מעולה על כל האומות, בסוד (איה א) 'היו צריה לראש'...:

שכר מצוה מצוה

וַיִּטֵּב אֱלֹהִים לְמִיֻּדָּת וַיִּרֶב הָעָם וְגו' (א, ט). עוד ירמוז, כי בראות ה' יראתם מהאלהים, הזמין לידם עשות מצות לאין קץ להרבות שכרם. והוא אומרו ויטב וגו', ומה הוא הטובה, וירב העם, שבזה יגדל זכותם, כי כולם יחשבו להם כשלא הרגום. ואולי כי לטעם זה זכו משה ואהרן בישראל, כי בשלם זוכים, לצד כי יוכבד ומרים נתנו נפשם עלינו ועברו פי מלך, ועוד להם שזנו ופרנסו משלהם, לזה יחשבו עליו, הוא אבינו הוא מלכנו הוא מושיענו:

גזירת פרעה שישראל עצמם ישליכו את בניהם

וַיִּצֹו פְּרֹעֶה לְכָל עַמּוֹ לְאַמֵּר וְגו' (א, ט). ואומרו לאמר, פירוש לא שהמצריים הם עצמם ישליכוהו, אלא שיאמרו לבני ישראל שכל אחד ישליך בניו. והטעם, למה שאמרנו שהגזירה היתה לצד מה שראו איצטגנינו וכו', מן הסתם יראו הדרך שלקה בו שהוא על ידי ישראל, לזה גזר שבני ישראל הם ישליכו אותו היאורה, וכמו שכן היה, שיוכבד היא השליכה את משה ביאור:

פעם שנית כאמור בפרשת ויחי (ס נ יז), והוא אומרו הבאים מצרימה את יעקב, מחשך איש וביתו באו, אחר שעלו משם חזרו למצרים איש וביתו. ומנה הכתוב מי הם בעלי לדקות זה, ראובן וגו', הא למדת כי ענפי האילן כאילן עצמו, שוים לחפץ בגזירת מלך, ויפכת בספר זכרון לַפְּנִי לְיִרְאֵי ה' וגו' (מלכא ג טז):

מעשה בני ישראל כמעשה האבות הקדושים

וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל הַבָּאִים מִצְרִימָה אֶת יַעֲקֹב אִישׁ וּבֵיתוֹ בָּאוּ: רְאוּבֵן שְׁמֵעוֹן לֵוִי וַיְהוֹדָה: (שמות א, א-ב)

ואלה שמות בני ישראל. טעם אומרו ואלה בתוספת וא"ו, ללמוד עליהם כי כולם לדיקים כאבותיהם, ואלה מוסיף על הראשונים (שמו"ר א ב; ועוד), מה ראשונים להם אברהם יצחק יעקב לדיקים עליונים, כמעשה אבות עשו הבנים:

עוד יראה על דרך אומרים ז"ל (תנחומא ד) כי זמן הגלות התחיל מימי אברהם משנולד יצחק, והוא אומרו ואלה וגו' הבאים מצרימה, מוסיף על הראשונים, לומר לך שגם הראשונים בגלות היו, ואלה עמהם:

עוד יראה, מה הראשונים ידעו והכירו בגלות וקבלו עליהם ועל זרעם, כמו כן אלה. והוא אומרו ואלה מוסיף על הראשונים. ולדרך זה הרוחנו טעם נכון, לדעת לאיזה ענין חזר הכתוב ומנאם אחר שכבר מנאם בפרשת ויגש בירידתם למצרים (בראשית מו ח), ורש"י ז"ל פירש כי להודיע חבתם חזר ומנאם במופתם, ואין דבר זה מספיק אלא לדקדק, ולא לפשטן של דברים. ועוד לדבריו היה לו לקבוע המניין אחר אומרו (פס' ו) וַיָּמָת יוֹסֵף וְגו' ואלה שמות וגו':

ולדרךנו הכתוב יודיע טעם מניינם, שמונה הוא והולך בספר התורה מי ומי הבא להקבל גזירת מלך לסבול עול הגלות, ולא פנה עורף כמעשה עשו הרשע שהלך לו אַל אַרְץ מִפְּנֵי יַעֲקֹב (בראשית ל ו), ודרשו ז"ל (ב"ר פב יג) מפני שטר חוב של הגלות. ואמר ואלה שמות וגו' הבאים מצרימה, פירוש הבאים לסבול עול הגלות במצרים, את יעקב אהו בדומין לו, בהסכמה אחת לפרוע שטר חוב הגלות. לזה דקדק לומר הבאים, פירוש הגם שלא באו, חפצים היו לבוא, וזה לך האות איש וביתו באו, כאדם שמכין עצמו על הדבר, ואילו ירדו מצרים לסיבה ידועה לא היו עוקרים דירתם ובאים, והיו באים ביאת עראי ורגליהם רגל ישרה לשוב ארצה כנען:

וטעם שחזר לומר באו ולא הספיק כמה שהקדים לומר הבאים, נחזקו לעשות הפרש בין המנויים בפרשה לאנשי ביתם, כי אנשי ביתם אין כולם בגדר זה. ועיין מה שכתבתי בפרשת ויגש בפסוק (בראשית מו ז) בָּנָיו וּבָנֵי בָנָיו וגו' כי הם דוקא היו חפצים בדבר. והגם שלא מנה כאן אלא י"ב שבטים, אולי שהם היו בגדר בפני עצמם בדומה ליעקב:

או יתבאר הכתוב על זה הדרך, ואלה שמות בני ישראל הבאים מלכונם וחפצם מצרימה, הרשומים ראובן שמעון וגו', אבל כל שאר יואלי ירך יעקב לצד שצא יעקב באו עמו, והוא אומרו את יעקב איש וביתו באו, וחולת ביאת יעקב לא היו באים כולם, ולזה הולך לומר באו פעם שנית:

עוד יראה אומרו הבאים וגו', שצא לומר מופת חותך כי בלכונם באו, והראיה שאחר מות אביהם ועלו ארצה כנען חזרו

וַיְהִי כִּלְנֶשֶׁת יִצְחָק יֶרֶד יַעֲקֹב שְׁבָעִים נֶפֶשׁ וַיּוֹסֶף הָיָה בְּמִצְרַיִם: (א, ה)

לצדן כולם. בין לכל הדקות, כי היה נתון זכור הטומאה, והאחים היו בארץ כנען ומסוככים צאילן הוא יעקב אביהם, ועל כל פנים ישנה קצת, ואף על פי כן מודיע הכתוב כי שוה הוא להם ונכנס במספר השבעים, והשואת כולם יחד ליקרא נפש אחת, בין לפרט האהבה והאחווה הנכונה, בין לענין הדקות וטהרת הנפש, שלא נדבק בו מחלואי הנפש, הגם היוותו במצרים. ועיין מה שכתבתי בפסוק (בראשית מו ז) אמותה הפעם וגו':

עוד יכוין הכתוב באומרו כל נפש וגו' ויוסף וגו', לומר כי כללות ענפים אלו כולם שוים לטובה באין הדלל ביניהם, כולם דליקים, כולם חכמים, כולם כלב שלם זה על זה, וכאלו כולם נפש אחת. והודיע חידוש ורבותא גדולה היא, לכל יוסף שהיה במצרים, ומן הטוב יהיה משתנה מהשואת האחים, בין לכל האחווה, כי לא יתכן שיהיה שוה בראון כהשואת כולם לכל מה שעשו לו שמכרוהו ונתאכזרו עליו, ואין לא יהיה קצת שינוי בינו

ע"י העינוי והצרות מתברר הטוב מהרע

וּבְאִשְׁרֵי יַעֲנֵנו אֹתוֹ בֶּן יִרְבֵּה וְכֵן יִפְרֹץ וַיִּקְצֹוּ מִפְּנֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל: וַיַּעֲבְדוּ מִצְרַיִם אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בְּפָרָה: (א, יב-יג)

חלק הרע שהיה דבוק בו, והוא הכירוף אשר כרף ה' אותם זכור הברזל במצרים:

ובפי פשט הכתוב יראה, כי כשהיו המצרים מרבים לענות, היה ה' מרבה את ישראל, כדי שיהיו נעזרים על העבודה, והיה נותן בהם כח. והוא אומרו בן ירבה לשיעור אשר יספיקו העובדים בעבודה, וגם ה' נותן בהם כח לשיעור אשר יתמעט מכחם מהעינוי. וכשראו המצרים כן, היו מעבדים אותם בפרך, כתרגומו בקשיו:

ובאשר יענו [אותו] בן ירבה וגו'. מה יערב נעימות הכתוב על פי מה שכתב בזוהר (ח"ב כה:) בפסוק (קהלת ח ט) עת אשר שלט האדם באדם לרע לו, כי באמצעות העינוי והצרות תתברר בחינת הטוב מהרע ותסמך אל חלק הטוב, ותתברר בחינת הרע מחלק הטוב ותסמך אל בחינת הרע, ושני פרטים אלו רמוזים באומרו לרע לו. והוא עצמו שאמר הכתוב ובאשר יענו אותו, בן כשיעור העינוי היו מולאים ומצרים חלק הטוב ומתברר חלק הטוב, וכן יפרוץ. או ירמוז וכן יפרוץ, שהיה נפרץ ממנו

לולא שנשמרו מן העריות לא היו נגאלים

וַיֹּאמֶר בְּיָלְדָם אֶת הָעִבְרִיּוֹת וַיִּרְאֶינָם אֵם בֶּן הוּא וְהִמָּתֵן אֹתוֹ וְאֵם בַּת הוּא וְחָיָה: (א, טז)

הטמאות, והיו שם עד עולם זר מיני. ותמלא שאמרו רבותינו ז"ל (ויק"ר לב ה) שלא נגאלו ישראל עד שהיו בהם ארבעה דברים, ואחד מהם ששמרו עצמם מן העריות, ועל זה מפורש בקבלה (שה"ש ד יב) הן נעלו וגו', ואם היו מתחתנים עם המצריים, לא היתה זר מיני תקומה לשונאיהם:

והנה עלה חכמה יעץ פרעה דבר זה, לכל יוכלו עלות מהארץ, והוא כי באמצעות שיהרגו כל זכר ויתבררו הגסים, והן האשה טוב למיתב עון לו (יבמות קיה:), ויתחברו נשי ישראל עם המצריים ויתחתנו בהם, ומעתה אין מציאות לעלות מן הארץ כשהיו לעם אחד. גם יפגינו הנפשות הקדושות בערוב הנפשות

הטעם לשם 'משה'

וַיִּגְדַּל הַיֵּלֶד וַתִּבְאֶהוּ לְבַת פְּרֹעֶה וַיְהִי לָהּ לְבֵן וַתִּקְרָא שְׁמוֹ מֹשֶׁה וַתֹּאמֶר בִּי מִן הַמַּיִם מִשִּׁיתָהוּ: (ב, י)

שמו נפלאות יגיד, ולא ולמד מה שכתב בספר הזוהר (ח"ג רעו: תיקון"ז ח' סט קיג:) מה ירמוז שם זה. וה' השם שמות בארץ שם צפיה שם משה, ומה שאמרה היא בטעם השם הוא ב' מן המים משיתתהו, ולא ידעה טעם זולת זה:

או יראה הכתוב לומר, כי זאת האשה העלימה טעם השם שלא יתגלה לכל, לכל כי המעשה היה הפך ראון כל עמה להציל אותם, שהם גזרו עליהם להשליכם ליאור והיא תבטל עתה לרע להם, לזה לא פרסמה טעם השם, אלא קראתו סתם בלא טעם, והכתוב מודיע טעמה שקראתו כך הוא, לכל שאמרה ב' מן המים:

ותקרא שמו וגו' ותאמר וגו'. הנה תמלא שינוי בקריאת שם יחזק ויעקב והשבטים, כי לכולם יקדים טעם השם ואחר כך השם, ביחזק - כל השמע יחזק וגו' (בראשית כא ו) ותקרא שמו יחזק, יעקב - וידו אוחזת בעקב [עשו] ויקרא שמו יעקב (שם כה ט), בשבטים - פי ראה ה' ותקרא שמו ראובן (שם כט לב), פי שמע וגו' ותקרא שמו שמעון (שם לא), וכן על זה הדרך. מה שאין כן בקריאת שמו של משה, הקדים הזכרת שמו ואחר כך טעם השם:

ואולי כי האמהות היו בעלי רוח הקודש, והיו משגיגות בחינת השם, וקריאת השם היתה למה שהיו מכוונים בו, מה שאין כן קריאת שם משה מגיד הכתוב כי לא השיגה לידע בחינת השם, כי

צדקה מתוך צרה, מתקבלת ביותר

וַיְהִי בַּיָּמִים הָרִבִּים הָהֵם וַיָּמָת מֶלֶךְ מִצְרַיִם וַיֹּאנְחוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִן הָעֲבָדָה וַיַּעֲקֹוּ וַתַּעַל שׁוֹעֲתָם אֶל הָאֱלֹהִים מִן הָעֲבָדָה: וַיִּשְׁמַע אֱלֹהִים אֶת נַאֲקָתָם וַיִּזְכֹּר אֱלֹהִים אֶת בְּרִיתוֹ אֶת אַבְרָהָם וְגו': (ב, כג-כד)

פניני וחידושי אור החיים הק'

אור גדול היה עם משה

וּתְפַתַּח וּתְרַאֲהוּ אֶת הַיֶּלֶד וְהִנֵּה נֶעַר בֶּכָה (ב, ו). ורבותינו ז"ל דרשו (סוטה יג): 'ותראוהו', ראתה שכינה עמו, והוא דרך דרש. וצריך לומר שלא הכירה השכינה היא, כי מנין ידעה השכינה מבית אביה ואבי אביה, אלא שראתה עמו אור גדול, וה' עשה כן כדי שתגדל מעלת הילד בעיניה. גם לטעם שדרשו ז"ל (זכר ח"ב יג): בכתוב וְהִנֵּה נֶעַר בֹּכֶה, שרמז על ישראל שהיו בוכים בגלות, לזה ויגל ה' את עיניה להראותה האור הסומך למשה:

הצדיקים בעוה"ז אינם אלא כגרים

גַּר הֵייתִי בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה: (ב, כג). או ירצה על זה הדרך, גַּר הֵייתִי על דרך אומרו (תהלים קיט יט) גַּר אֶלְכִּי בְּאֶרֶץ, כי הצדיקים אינם בעולם הזה אלא כגרים בלא שום ישוב, והוא אומרו גַּר הֵייתִי מעודי, ונוסף לי בְּאֶרֶץ נִכְרִיָּה, לצד שהיה חוץ מאחיו ובית אביו:

משה היה נביא עוד בטרם נולד

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה מֹשֶׁה וַיֹּאמֶר הֲנִנִּי: (ג, ז). לֹא כשמואל שלא הכיר הקורא (ש"ל ג 7-6), כי משה נביא היה בטרם יצא מבטן אמו, והכיר הקורא. ואולי כי זה רמז באומרו (פס"ג) הַמְרָאָה הַגְּדוֹלָה, רמז אל גדול המיוחד:

במקום שאתה מוצא גדולתו אתה מוצא ענוותנותו

וְאֶרֶד לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלְהַעֲלֹתוֹ וְגו' (ג, ח). טעם אומרו וְאֶרֶד, כי לפי ערך גדולת אל עליון אינו מכבודו לעשות כל הנעשה, שיבואו דבריו לאדם נבל כפרעה ולומר אליו דברים משמו, ומה גם כשיגיע למדרגת מיאון עד הגיעו לומר (להלן ה 3) מִי ה' חס ושלום, ... לזה אמר ה' וְאֶרֶד, הסכים על מיעוט כבודו כביכול, לצד הצלת ישראל, כאומרו לְהַצִּילוֹ. וכוננת הצלה זו היא שיצילו מעכשיו מהעיניו ומהשעבוד, והוא אומרו מִיַּד מִצְרַיִם המשעבדים בהם:

שפלותו של משה

מִי אֲנִכִּי בִּי אֱלֹהִי וְגו' (ג, יא). ועוד כִּי אֲנִי, כי לזה צריך אדם גדול במעשים שיזכה לזכות גדול כזה, וחש שמא יארע תקלה לישראל באמצעות מניעת זכותו. וזה מהענוה והשפלות:

מתיקות דברי רבינו

הִנֵּה אֲנִכִּי בָּא וְגו' (ג, יג). וראיתי מהמפרשים שפירשו פירושים ודרכים רחוקים, וכל מי שיש לו חיק טועם יטעם דברינו ויהיו לפיו צפיה:

שמות האבות מרומז בשם אה"ה

אֶהְיֶה שְׁלֹחַנִי אֵלֵיכֶם: יְיָ אֱלֹהֵי אֲבֹתֵיכֶם וְגו' (ג, יד-טו). ואראה כי באמירה זו רמז גם כן שם אה"ה בתחלת שמות האבות, אל"ף דאברהם, וב' יודין, אחד ביצחק ואחד ביעקב: ... ואולי שגם רמז שלש אותיות הרשומים בשמות אבותם, שהוא שם אהיה, נטוי על ראשיהם מלמעלה:

אמונתם הטהורה של ישראל

וְשָׁמַעַי לְקִלְקֵל (ג, יח). לזה אמר לְקִלְקֵל, פירוש כי כשיוציא קולו קול מבשר, יקבלו ממנו. ובזה שלל שאין שום דבר מעכב להם האמונה, לא שאלת השם, ואין צריך לומר אותות ומופתים:

מִן הַעֲבֹדָה. פירוש לא שזעקו לאל שזשעם, אלא שזעקו מן הצער כאלהם הזעק מאלו. ומודיע הכתוב כי אותה זעקה עלתה לפני ה', והוא אומרו שזעמם וגו' מִן הַעֲבֹדָה, פירוש מצער העבודה. וישמע ה' את נאקתם, פירוש הרמת קול כאדם:

עוד יראה על דרך אומרו (תהלים קיח ה) מִן הַמִּצֵּר קִלְקֵלִי יְיָ עֲנֵנִי בְּמִקְרָב יְיָ, כי אחת מהתפלות המתקבלות היא תפלה שמתוך צרה, וכן הוא אומר (יונה ג ג) קִלְקֵלִי מִקְרָה. והוא אומרו וְתַעַל שזעמם וגו' מִן הַעֲבֹדָה, פירוש ללך שהיתה מלכת העבודה, וכפי זה שזעה זו היא תפלה, ולעקת כאב הצרה הנה היא רמוזה באומרו מִן הַעֲבֹדָה ויזעקו. ובזה ידויק על נכון טעם שזינה הכתוב לשון שהתחיל לומר ויזעקו וְתַעַל שזעמם וגו', שהיה לו לומר וְתַעַל זַעקתם וגו', אלא נכתבין לומר שזם זעקו מהצרה, וגם שזעו לה' כאומרו וְתַעַל שזעמם. וכפי זה שיעור הכתוב הוא על זה הדרך, וְתַעַל שזעמם שזעו לאלהים מִן הַעֲבֹדָה:

עוד אולי אומרו מִן הַעֲבֹדָה, יראה שלא הגיעה השזעה לפני ה' על ידי אמצעי, אלא שזשר עלתה מִן הַעֲבֹדָה אֵל הַאֱלֹהִים, שלא על ידי בַּעַל כְּנָפַיִם וַיִּגְדֹּר דָּבָר (קהלת י ט):

ראיית ה' במצטער מועיל להסרת הצער

וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיֵּדַע אֱלֹהִים: (ב, כה)

וַיֵּרָא וְגו' וַיֵּדַע וְגו'. פירוש אחר שזעקו ועלתה זַעקתם, זכר ה' ברית האבות, וזה היה סיבה לפנות להם ולראות אותם, כִּי רִאִיית ה' בַּמִּצְטָר תוֹעִיל לְהַסֵּר הַצָּר, כִּי הוּא רַחֲמָנוּ מֶלֶךְ רַחֲמִים וְרַחֲמָיו עַל כָּל מַעֲשָׂיו. והוא אומרו וַיֵּדַע וְגו', בלע"ז אפי"ד"ו ופי': כביכול התעניין וסם לבו לידע בַּצָּרָה. ותמלא כי בעת כעסו יסתיר פניו, והוא אומרו (דברים לא יח) וְאֶלְכִּי הַסֵּפֶר הַסֵּפֶר וְגו'. עוד יראה באומרו וַיֵּדַע, דברים נסתרים שזרעו:

מצות לא תעשה חמור מעשה

וַיֹּאמֶר אֵל תִּקְרַב הָלָם שֶׁל נַעֲלִיךְ מַעַל רִגְלֶיךָ בִּי הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָתָּה עֹמֵד עָלָיו אֲדַמָּת קִדְּשׁ הוּא: (ג, ה)

אל תקרב וגו' של וגו'. הנה שני דברים ילו אותו ה', אחד שלא יקרב, ואחד שישלף נעל רגלו, שלא יעמוד בו אפילו במקום שהוא עומד בו, כאומרו הַמָּקוֹם אֲשֶׁר אָתָּה עֹמֵד עָלָיו כִּזְכַּר אֲדַמָּת קִדְּשׁ הוּא. וצריך לדעת למה לא הקדים לומר לו הסרת מכשול שכבר הוא נתון בו, שהוא עומד במנעלו על אדמת קודש, ואחר כך ילו עליו לבל יקרב הלום:

דע כי בכל התורה כולה גילה ה' דעתו ורצונו כי עיקר הקפדתו ומוסרו הוא על מצות לא תעשה כי זה יחבול בנפש, והוא טעם אומרו (קהלת יב ז) וְהָרֹחַ תִּשָּׁוֶב וְגו' אֲשֶׁר נִתְּנָה וְאִמְרוּ ז"ל (שבת קנב:) 'תנה לו כמו שנתנה לך', אבל מצות עשה הם השגת הטוב כשהיו, ובהעדרם אין עונש זולת על פרטים ידועים כגון פסח ומילה:

והנה כאן כוה לו ה' מצות לא תעשה ומצות עשה, לא תעשה היא אל תקרב הלוה, ואמרו ז"ל (עירובין טו.) 'כל מקום שנאמר פן ואל אינו אלא לא תעשה, ומצות עשה היא של נעליך, ואם משה

יקרב הלום הרי עבר על לא תעשה, ואם לא יסיר נעלו הגס שאינו דרך כבוד למקום לא עבר אלא תעשה, ממה שאמר לו ה'

בלשון עשה, ותמיד יקדים ה' השמירה לעשיה דכתיב (דברים 7 ו) ושמרתם ועשיתם, לשמר לעשות (שם טו ה), משמרתיו מלכותי (בראשית ט ה), לזה גם כן הקדים החומר, אל תקרב לא תעשה, ואחר כך עשה של וגו', שניהוג כבוד במקום המקודש:

אלא שיש לנו לדעת דעת עליון, למה לא קרא אליו קודם שיעמוד במקום קדוש, לכל יקרב בנעלו אשר ברגלו על אדמת

קודש. ואולי כי אינו ראוי הדבר להתיחד הדיבור עליו, כי אם בלידוף אזהרת אל תקרב חלום. עוד אפשר לומר שלא נתקדש המקום שבו עמד עד אחר כך, והטעם שכשראה ה' לדבר עמו שם במקום עמידתו ראה לקדשו, והזהירו קודם. ואולי כי לזה דקדק לומר תיבת הוא, כי לא היה צריך לומר אלל המקום וגו' אדמת קודש, אלא נתכוון הכתוב באומרו הוא לומר ולא היה קודם:

וַיֹּאמֶר יי רֵאָה רְאִיתִי אֶת עֲנִי עָמִי אֲשֶׁר בְּמִצְרַיִם וְאֶת צַעֲקָתָם שְׁמַעְתִּי מִפְּנֵי נִגְשָׁיו בִּי יָדַעְתִּי אֶת מִכְאֻבּוֹ: וַיֹּאדָר לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְגו' (ג, 1-2)

עצם השווה במצרים היה העינוי

וַיֹּאמֶר ה' רֵאָה רְאִיתִי וְגו'. צריך לדעת למה כפל לומר שתי ראיות. ב', למה הולך לפרש ולומר אשר במצרים, ואם לא יכיר משה עמו של האלהים, אינו מסויים אלאו בסומן זה אשר במצרים, הלא כמה אומות היו במצרים. ואולי כי לא היתה אומה מעונה ומרודה במצרים כשארל, אלא שאין הדעת מקבלת כי לא ידע משה כי ישראל הם עם ה' ונחלתו:

אכן יכוון ה' להודיע כי ראה שתי ראיות, הראשונה שעדיין לא הגיע הקץ ואף על פי כן ראייתי את עמי, והענוי הוא אשר במצרים פירוש על דרך אומרים שם במסכת שבת (דף י:) שבשביב שני סלעים מילת וכו' ושתן יעקב ליוסף יותר משאר בניו נתקנאו בו אחיו ונתגלגל הדבר וירדו אבותינו למצרים, והקשו התוס' (ד"ה ה"ג נתגלגל) והלא כבר נגזר הגלות בבין הבתרים, ואמרו שהיה יכול להיות

במקום אחר שלא היו משתעבדים בו ישראל בכל כך לער ועינוי. והוא אומרו אשר במצרים פירוש ולבחינה זו של כוזה השעבוד אני רואה כי הגם שלא הגיע עדיין קץ הגאולה הגיע קץ פרט בחינת הענוי אשר מענים ומשעבדים אותם:

עוד יראה לומר, ראה האער שישנם בו, ועוד ראייתי עמי שם חלק ה' עמו, והענוי הוא אשר הם במצרים, כי אם ישראל מתעבדים עוד הם נאצדים בר מינו, על דרך אומרים ז"ל (הגש"פ) ואלו לא הוליד הקדוש ברוך הוא את אבותינו ממצרים עדיין וכו', כי אם היו מתעבדים שם עוד, היו נכנסים בחמישים שערי טומאה, ולא היתה תקומה. לזה גאלם מיד, ולא שהו אפילו שיעור שישפיק בלעם להחמיץ, הגם שכבר בטלה עבודה מהם והיו שרי לונו, המקום הוא גורם עינוי, והוא טעם אומרו (להלן יב לט) וְלֹא יָכֻלוּ לְהִתְמַהֵּמָה, והוא שרמז פי חכם ברוך הוא אשר במצרים:

בכ התפילה

ואומרו מפני נוגשיו אחר שהזכיר שמיעת הצעקה, ולא כן היה לו לומר אלא ואת צעקתם מפני נוגשיו שמעתי. עוד אמר צעקתם לשון רבים ונוגשיו לשון יחיד, ולא השווה מדת הלשון. נתכוין לומר כי בני ישראל צעקו לבס אל ה' בתפלה, וזה יצדיק מה שפירשתי (לעיל ד כג) בפסוק ונתעל שועתם וגו', ואם היה אומר ואת צעקתם מפני נוגשיו שמעתי, היה נשמע שהצעקה היתה מהעבודה, ולא כן הוא שצעקתם היתה בתפלה לפני ה'. וטעם שאמר צעקתם בלשון רבים ונוגשיו בלשון יחיד, להיות כי אין רבים הצועקים שום בצעקם אל ה', לזה כינה אותם בשם רבים, אבל בערך הנוגש היה נוגש כולם יחד בשוה, לזה אמר מפני נוגשיו לשון יחיד:

וטעם אומרו מפני נוגשיו, הוא לרמוז כי טעם שקבל צעקת לבס אל ה' הוא ללד שצעקו מצרה, וכמו שפירשתי (שם) בפסוק 'מן העבודה'. עוד יראה באומרו מפני נוגשיו, כאן רמז כי המצריים נתמלאת סאתם ליפרע מהם אשר הרעו, הגם שישארל עדיין לא נשלם זמן הגאולה, וזה טעם אחר לשליחות משה קודם זמן הגאולה:

טום יקראו ואני אענה
עוד ירמוז מפני נוגשיו, על דרך אומרו (ישעי' סה כד) טָרַם יִקְרָאוּ וְאֲנִי אֶעֱנֶה, וכאן הודיע כי קודם נגישתם האדון מרגיש בצעקת בניו ידידיו, ולדרך זה טעם אומרו לשון יחיד, לומר אפילו נגישת ראשון שבהם. ואמר הטעם בי ידעתי את מכאוביו, לומר הגם שעדיין לא צעקו, אני יודע ונותן לב על מכאוביו של עמי ונחלתי. גם בזה גילה עולם אהבתו עם ישראל כרחם אב רחמן וגו'. ולדרכים הראשונים שפירשתי, כונת אומרו בי ידעתי וגו', להגדיל רוב כרותם כי לא יוכלו שאת, כי רבו מכאוביהם בנגלה ובנסתר:

רחום וחנן ה'

עוד יראה להודיעו בי ידעתי מכאוביו, פירוש לא שקבלם מהצועקים, אלא הכיר וידע שיעור המכאובים, ודבר זה יחייב ללד מדותיו להליל, וכמו שפירשתי (לעיל ד כה) בפסוק וירא אלהים, כי ללד ראיתו בצרת הגבראים יתרכו רחמיו לפני משורת הדין, וכמו כן הדברים, שבאמצעות ידיעת המכאוב של ידידיו יתרכו רחמיו. ומכל קיבוץ הטעמים אמר וארר להצילו:

השגת הקדושה אינה אלא ע"י בירור הסומאה

וַיֹּאדָר לְהַצִּילוֹ מִיַּד מִצְרַיִם וְלִהְיוֹתוֹ מִן הָאֲרֶזִּין הַהוּא אֶל אֲרֶזִּין מִזְבֵּחַ וְרַחֲבָה אֶל אֲרֶזִּין זִבְתַּי חֶלֶב וְדָבָשׁ וְגו' (ג, 1)

פניני וחידושי אור החיים הק'

אין מכיר בה' אלא ישראל

יְיָ אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עֲלֵינוּ (ג, יח). הנה האדון ה' צבאות נתחכם לומר אליו כי אינו מתרצה שיקרא שמו אלא על העבריים, ולא הודיע שם הגדול הזה אלא להעבריים. והכוונה כדי שלא יהיה לו מקום לפרעה לומר 'לא ידעתי' וגו' (להלן ה' ז), והלא גם ה' אמר **אלהי העבריים** אבל אתה אינך מכיר, כי בזוי אתה מאוד, ומה יכיר איש שדה במרגליות:

אין איסור בהצלת ממונו ע"י ערמה

וְנִצְלָתָם אֶת מִצְרַיִם: (ג, כב). ובענין המעשה מצד עצמו שנטלו ממונם, אין איסור בזה להציל אדם את שלו מהאנס, וצא ולמד מיעקב שהיה מערים להציל את שלו מיד לבן הארמי, וצא ולמד ממעשה שלשה תנאים אשר הצילו פקדונם מאשת כידור בדרך ערמה (וימא פג), ואין בזה איסור. והוא אומרו הנביא (ש"כ כב כז) ועם עקש [תתפל] וגו'. ומה שלפנינו הענין הוא יותר נקי ובר, כי דקדקתי בכל הדברים הנאמרים בענין, ואין בהם דבר שקר, כי לא הזכירו בלשונם החזרה כלל:

משה עורר מדת הרחמים

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה וְגו' אֵל יִי בִי אֲדֹנָי (ה, י). אחר שנסתמו ממונו הטענות, חזר לבקש מה' ממדת הרחמים, ולזה דייק לומר **אל ה'** שם הרחמים, מה שלא אמר כן מקודם, אלא כל אמורתי **הם אל האלהים** (לעיל ג יא-ג), והתחיל להתחנן לפניו ואמר **בי**, לשון תחינה וריצוי:

הענוה אינה מונעת מלקיים מצוות ה'

וְרָאָה וְשָׁמַח בְּלִבּוֹ: (ה, יז). עוד נתכוון להגיד שבחו וענותנותו, כי מן הראוי היה לו להקפיד על היותו הוא לפה ואחיו הקטון יגדל ממנו, ואמר כי מלבד שלא יקפיד על הדבר, אלא וגם וגו' **ושמח**. ובאמצעות דברים אלו יגיד, כי הגם שהוא עניו **דבר ידבר**, והגם שהיה כבד פה וכמו שפירשתי, שהענוה לא תגרום הרחקת עשות רצון המלך:

ה' מתנמק בגויים הגם שאין ישראל ראויים

וְהִצִּיל לֹא הִצִּילָתָ אֶת עַמּוֹ: (ה, כג). ונתכוין משה בזה לומר, כי איך לא נתקנא אל עליון לכבוד שמו להציל לישראל מידו למנעו מהרע לעמו תיכף ומיד, הגם שלא יהיו ראויים ישראל לנס מצד עצמן, יהיו ראויים למען שמו יתברך אשר חילל רשע בגובה לבו. והוא אומרו **והציל לא הצלת** בתמימה, איך לא הצלת אותם למען מנאץ שמך:

עֲתָה תִּרְאֶה אֲשֶׁר אֶעֱשֶׂה וְגו' (ו, ה). עוד ירצה להשיבו על מה שאמר כי אויב חרף ה' ולא קינא לכבוד שמו, **עתה תראה אשר אעשה לפרעה על זה:**

ואם תאמר ומה בכך אם היה ה' גואל אותם קודם זמן זה. עוד למה ה' הוציאם בזבולא בתרייתא בזמן שאם היו מתעכבים קצת היו נלכדים עד שהורדך למחר ולא יכלו להתמהמה, והיה לו להוציאם בזמן מורווח:

הנה למה שקדם לנו כי עיקר הגלות הוא לזכר הגילוי שנטמעו בחמישים שערי טומאה, וכמו שזיינתי דבר זה כמה פעמים, בזה ינוח דעת בשרי השאלות כי אם היה מוציאם קודם זה, היו מפסידים צירור החלק ההוא. ותדע שעם ה' השיגו בזחינת כללותם הכלול במשה שנתחם בשם עמו (ישעי' סג יא) השגת מ"ט שערי בינה, וטעם שלא השיג שער החמישים הוא לכך שאין המושג אלא בהשתדלות המשיג, ולכך שישראל לא נכנסו בחמישים שערי טומאה לזכר אותם, לא השיגו זחינת הקודש שכנגדו. והבטחנו כי לעתיד לבוא יספיע בנו אל עליון תורת חיים שזשער החמישים, והשגתו הוא באמצעות הגליות, וצפרט גלות האחרון אנו משיגים הדבר:

השגת שעד הני' הוא רק ע"י תורה

וטעם שנסתכנו ישראל במצרים בצירור שער החמישים, לכך שלא היו בני תורה, מה שאין כן דורות האחרונים באמצעות תורתם ישיגו ליכנס לשער החמישים ולהוציא בולעו מפיו, ואז ספו תמו זחינת הטומאה:

יש תפלות מעולים שעולים למעלה בלי שום אמצעי

וְעֲתָה הִנֵּה צִעֲקַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל בָּאָה אֵלַי וְגַם רֵאִיתִי אֶת הַלֵּחִין אֲשֶׁר מִצְרַיִם לֹחֲצִים אֹתָם: (ג, ט)

ועתה הנה צעקת וגו'. כריך לדעת למה כפל האמור, שכבר אמר (פס' ז) **ואת צעקתם וגו'**. עוד דקדוק אומרו **ועתה**. עוד אומרו **הנה**. עוד אומרו **באה אלי**, כי לא היה כריך לומר **אלי**. עוד אומרו **וגם ראיתי**, שכבר אמר זה למעלה:

ונראה כי מודיעו ה' למשה, כי אז בעודו מדבר עמו בזה צעקת בני ישראל מחדש, ולזה דקדק לומר **ועתה**, וגם אמר **הנה** כמראה לומר הנה הוא לפני. ואמר **באה אלי**, לכך שיס הדרגות בתפלות המוגשות לפני הנעתר, יש מהם שמזיזין אותם משרתי עליון ומגישים אותם לפניו יתברך, ויש מהם שהם מעולים שיס בהם כח שאין כריכין אמצעי להגיעם לפני הבזרה, אלא הם מעצמם ניגשים לפניו, לזה אמר **באה אלי** פירוש בלא אמצעי:

ואומרו **וגם ראיתי את הלחין**, לפי דברי התנא (בהגש"פ) שאמר 'זה הדחק', הוא פרט שלא נרשם בדברי ה' הקודמים, לזה הורדך ה' לאומרו. ונתכוון באומרו **ראיתי** להגדיל מדורת חפץ הפדיוס, וכמו שפירשנו בפסוק (לעיל ז כה) 'וידע אלהים'. והכוונה

בהודעת כל זה לומר **ועתה לכה וגו'**, פירוש תיכף ומיד בלא שום עיכוב, לכך הדחק אשר הם נדחקים אין להמתין שום זמן:

דוקא משה היה ראוי להוציא את ישראל ממצרים

וַיֹּאמֶר מֹשֶׁה אֶל הָאֱלֹהִים מִי אֲנִכִּי בִּי אֵלָּה אֵל פֶּרַעַה וְכִי אוֹצִיא אֶת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל מִמִּצְרַיִם: וַיֹּאמֶר בִּי אֵהְיָה עִמָּךְ וְזֶה לָּךְ הָאוֹת בִּי אֲנִכִּי שְׁלַחְתִּיךָ בְּהוֹצִיאֲךָ אֶת הָעָם מִמִּצְרַיִם תַּעֲבֹדוּן אֶת הָאֱלֹהִים עַל הָהָר הַזֶּה: (ג, יא-יב)

ויאמר בי אהיה עמך וגו'. כריך לדעת מה תשובה משיבו אל עליון בי אהיה עמך, הלל ודאי כי ידע משה כי מכחו הוא

הסנה כמו שפירש רש"י, אין הדעת מחישבת בזה, וכי משה היה ספק אכלו חס ושלוס היכול יוכל ה'ל. ועוד קשה מה שגמר אומר **בי אנכי וגו'**, שמשמע כי היה מסתפק אם ה' שולחו, וזה אינו אמת, כי לא אמר משה דבר שגיד ספקו בזה:

אבן כוונת הכתוב הוא על זה הדרכ, שבה ה' להשיבו על ראשון ראשון, כנגד מה שאמרת **מי אנכי בי אלך אל פרעה**, דע כי שם **אחיה עמד**, ומעתה גדולתך גדולה מגדולתו, וכתבך גדול מכתרו, ואימתך מוטלת עליו ממה שמוטלת אימתו עליך, וראוי להיות בעיניך הדיוט. גם בזה סתר לו מה שאמר שאינו ראוי להוליא, כי הן הראהו ה' שהשגתו גדולה. ואומרו וזה לך **האות**, פירוש וזה לך האות שאתה ראוי לעשות דבר גדול כזה, ומה הוא האות **בי אנכי שלחתיך**, ואלו לא היית ראוי לא הייתי שולחך, ומה מקום לחששת שאינך ראוי. ואומרו **בהוציאך**

וגו', יכוין לומר לו כי תעלה בידו המורה עד תכליתה, ויוליא **העם הוא**, ויעבדוך **את האלהים וגו'**, ומעתה תמה טענת **ובי אוציא**, כי הרי מודיעו ה' תכלית הדבר, ואין ספק כאשר יגיד ה' מהעתידות:

עוד יראה באומרו וזה לך וגו' על זה הדרכ, דבר זה שאתה מקטין עצמך ואומר **מי אנכי**, זה לך **אות** כי באמצעות קנייתך מדה זו **אנכי שלחתיך**. ואומרו **בהוציאך וגו'**, כמו שפירשנו בסמוך. **עוד** יראה על זה הדרכ וזה לך **אות בי אנכי** גמרתי הדבר שיהיה שליחות זה על ידך, **בהוציאך וגו'** על החר הזה סיני בקודש, פירוש ההר הנמוך שבהרים, ואין אני בוחר בזהים הרמים כתבור וחרמון, הא למדת כי אין אני חפץ אלא בנמוכים כמוד העניו והשפל בעיניך, ובהר הנמוך הזה. וכל זה תשובה לטענת **ובי אוציא וגו'**:

ה' הערים על מצרים כדי שירדפו אחרי בני

וְשִׁמְעוּ לְקוֹלִי וּבֹאֲתָ אֶתְּהוּ וְזִקְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶל מֶלֶךְ מִצְרַיִם וְאֶמְרָתָם אֵלָיו יְיָ אֱלֹהֵי הָעִבְרִיִּים נִקְרָה עָלֵינוּ וְעַתָּה נִלְכָּה נָא דָרָךְ שְׁלִשֵּׁת יָמִים בְּמִדְבָּר וְנִזְבְּחָה לַיהוָה אֱלֹהֵינוּ: (ג, יח)

ועדיין צריך לתת לב, סוף כל סוף למה יא' דברים שאינם מהמוסר, לנגוד דעתם בין בהליכה בין בהשאלת חפציהם. והאמת כי כל המעשה הוא משפט דרך, כי לא ששעבדו בישראל, צריכין להעלות שער שכי, ולא ולמד מתשובת איש ישראל למצרים כשתבדו מהם כליהם אשר שאלום (סנהדרין א.). אלא למה יעשה ה' הדבר דרך ערמה, כי חס ושלוס לא קאר קצרה ידו מפרדות ישראל בעל כרחם, ולהוליא ממנוס ועיניהם רואות וכלות: **ונראה** לומר כי נתכוין ה' בזה להטעותם, כדי שירדפו

אחריהם להכבד בפרעה וגו' (להלן יד ז), וחולת ההשאלה, גם זולת הליכתם בדרך זה על דעת לחזור, לא היו המצריים רודפים אחריהם. ועיין מה שכתבנו בפרשת בשלח בפסוק (סג ה) 'ויהפך לבב פרעה' וגו'. ותמלא אות לדברינו, כי אמרו ז"ל (שמו"ר יד ג) שזימי האפלה גילו ישראל מצפוני המצריים וידעו אורחותיהם וסגולותיהם וחפציהם, וביום שאלתם לא היו המצרים יכולים להכחיד. מארי דאברהם ולמה לא נטלוס אז ואין מבין דבר, אלא ודאי שנתכוין ה' שיעשו כסדר זה, לרדוף אחריהם כנזכר, ויכבד בהם:

כל מומי האדם הם מה', והכל לטובה

וַיֹּאמְרוּ יְיָ אֱלֹהֵינוּ מִי שֵׁם פֶּה לְאָדָם אוּ מִי יִשּׁוּם אֲלֵם אוּ חֲרָשׁ אוּ פֶקֶח אוּ עֹר הֲלֹא אֲנֹכִי יְיָ: (ה, יח)

עוד ראיתי לדקדק דברי ה', שכל רמז לו פרט הפעולה שמשא צריך לה, שהיא שישם לו פה אחר היותו אלם, או עין אחר היותו עור, ולא אמר אלא תחילת הבריאה ומאורע שאחרי כן, והוא אומרו **מי שם פה וגו'**, והמאורע הוא **או מי ישום אלם או חרש**, וכן חלוקה שניה, **או פקח בתחלתו, או עור אחר כך**, אבל לא הזכיר כי יעשה אחר כך לאלם פתוח פה וחרש שומע ועור פקח, ומעתה אין כונת התשובה ידועה. ויש להעיר עוד למה ה' לא מנע ממנו טענה זו בתחלה ובראשונה, ומה גם שראוי להיות כן:

אבן נתכוין לומר אליו, כי הוא האדון הוא הבורא, והשכיח לעשות **פה לאדם** לשכלול הבריאה, והוא אומרו **מי שם פה וגו'**. ואמר **או מי וגו'**, פירוש שהגם שיארע לאדם דבר שיהיה **אלם וגו'**, גם זה לא במקרה יהיה הדבר ההוא, אלא ממני **אנכי ה'** הוא העושה הדבר, ואני מסבב סיבובין לעשותו כן לתכלית דבר. ובזה רמז לו כי כבדות פיו

ולשוננו הוא לתכלית דבר טוב, ולזה לא הסיר ממנו עלגותו: **או** יראה לומר, כיון שהשם **אלם וגו'** הוא ה' ברוך הוא, אם כן היה לו להשכיח בדעתו כי מה' יא' דבר מלכות שיעשה עליו, וחולת גזרת מלך לא היה כן, ואפילו לדברי חכמים (שמו"ר א טו) שהיה סבה לדבר זה גחלת שנתן לפיו בהבחנת פרעה, אם לא היה ה' חפץ בדבר לא היה כן, אחר שה' הכין ועשה פעולתו בהכנת הפה, כאומרו **מי שם פה וגו'**, דבר פשוט הוא ששעשה אלם יהיה הדבר לכך איזה תכלית הגון, או למה שנתחייב כפי מעשיו, וכמאמר רבי אמי (שבת נה.) 'אין יסורין בלא עון', וכבד פה ולשון נקראים גם כן יסורין, ואם כן היה ראוי לו למשה לדעת סיבת דבר ולתקן, ויתפלל לה' על הדבר, אשר לא כן הוא עושה, אלא אדרבה מראה כי הדבר הוא טבעי ואינו תלוי מזלדו, ולזה אמר אליו **ועתה**, ואין ועתה אלא תשובה (ב"ר כא ו), שיחזור בו מדעת זו:

לעילוי נשמת
הגה"ק רבי שלום זצוק"ל ממשא ומנו"כ בלונדון
בן הרה"ק רבי מרדכי יוסף משה זצוק"ל מסוליצא
גלב"ע כ"ב טבת תשי"ח